

Åbne sider

Birgit Henriksen

Lektor, Engelsk Institut,
Københavns Universitet.
birgit@hum.ku.dk

Peter Harder

Professor, Engelsk Institut, Københavns
Universitet.
harder@hum.ku.dk

Mundtligt og skriftligt sprog - en skyttegravskrig?

Denne lille debatartikel tager udgangspunkt i, at en af forfatterne (Birgit Henriksen, herefter = BH) for nylig er blevet citeret fra en artikel om mundtlighed (Henriksen 1999). Det er normalt noget, man er glad for som forsker; som regel er kampen om opmærksomheden hård, og de potentielle modtagere har ofte travlt til at nå at læse selv de relevante ting. Desuden er ægte faglig uenighed med til at udvikle vores synspunkter og forståelse af de faglige problemstillinger, vi beskæftiger os med, og vi glæder os derfor, når kollegaer ønsker at gå i dialog og tvinger os til at skærpe vores argumenter og tydeliggøre vores standpunkter.

Her kommer vi imidlertid til den fortolkningspraksis, der gælder, når forskellige holdninger til stoffet støder sammen. Visse nære fjender har udviklet en diskussionsform, hvor begge parter generaliserer ud fra de ekstreme positioner hos den anden. Når generative (Chomsky-orienterede) sprogforskere og funktionelt orienterede sprogforskere ind imellem diskuterer, er det typisk, at Chomsky-folkene tillægger funktionalisterne en total benægtelse af, at der findes specifikt grammatiske træk ved sproget, mens funktionalisterne tillægger Chomsky-folkene en total benægtelse af enhver sammenhæng mellem sprog og kommunikation. Kun få heroiske debattører prøver at lægge sig imellem her, og de bliver sædvanligvis ikke særlig populære nogen af stederne.

Emnet i denne sammenhæng er forholdet mellem mundtligt og skriftligt sprog. Johannes Wagner (=JW), hvis faglige dømmekraft og forskningsmæssige indsats vi ellers kun har lovord til overs for, citerer BH på følgende måde i forbindelse med en diskussion af, hvad der sker, når det flygtige talesprog nedskrives i en transskription (Wagner 2003: 33):

Inden man ser sig om, er man tilbage i skriftsproget med dets krav og normer som er lært gennem mange år i skolen. Sagt med andre ord: når man laver talesprog om til skriftsprog, ender man nemt med at gøre det uret, idet man måler det med skriftsprogets alen. Hvad det kan føre til viser følgende citat: 'Skriftsproget er oftest karakteriseret ved en stram, 'lineær' struktur, hvor emnerne organiseres i afgrænsede afsnit med en fremadskridende progression, som styres af forløbet i argumentationen eller af den naturlige tidsfølge i den narrative struktur. Talesproget har derimod en langt mere springende og 'cirkulær' struktur med gentagelser, digressioner og indskud, som afspejler dialogens mere springende og uforberedte karakter.

Grammatikken er ofte mere løs, og referencerne er tit mere uklare (f.eks. hyppigere brug af ubestemte udtryk som 'ting', 'den', 'disse'), da de talende kan finde støtte i konteksten eller kan få afklaret betydningen eller misforståelser hos hinanden.' (Henriksen, 1999: 10)

I artiklens afsluttende afsnit (side 51) skriver JW:

Nu står der kun i vejen at sprog traditionelt er blevet identificeret med skriftsprog, og at talesprog er blevet opfattet som afvigende, forkert og ugrammatisk.

Sprogvidenskaben har i lang tid legitimeret denne enøjethed. Filologien har udelukkende set sprog som skriftligt.

Selve ærindet med JWs artikel kan vi godt forstå. Der er stort behov for at indsætte det mundtlige sprog i dets rette værdighed, således at skriftsprogets traditionelle prestige og normer ikke fortsat får lov til at give anledning til nedvurdering af det mundtlige. Der, hvor vejene skilles, er i spørgsmålet om, hvorvidt en ekstrem polarisering af standpunkterne er den rigtige måde at forfølge dette ærinde på. I det helt konkrete eksempel kan man anføre, at BH i den citerede artikel gør meget ud af at pointere behovet for at udvikle en bedre forståelse af det mundtlige sprogs særlige egenskaber. Under overskriften 'Talesprog er ikke 'ukorrekt' skriftsprog' understreger BH på siden umiddelbart før det anførte citat:

Det er vigtigt at slå fast, at mundtlighed ikke er en form for 'ukorrekt' eller 'mindre præcis' skriftlighed, men er en sproglig færdighed, der opfylder nogle bestemte krav og formål og som følger sine egne regler

og har sin egen indre logik. Regler eller konventioner og de sproglige udtryksmidler for talesproget varierer fra sprog til sprog og må derfor indlæres på linie med de andre sider af sprogfærdigheden.”

At der således ikke er tale om totalt modsatrettede standpunkter hos BH og JW, men at de to forskere tværtimod er ude i selvsamme faglige ærinde med de to artikler, kunne måske godt have været pointeret lidt tydeligere i den brug, der gøres af citatet i JWs artikel. Men det principielt mest interessante er, hvilken strategi der er den mest langtidsholdbare, hvis man skal skabe respekt om og forståelse for det mirakuløse i normal mundtlig kommunikation.

Det forekommer os, at JW med sin polariserende tænkning mindsker muligheden for at se problemstillingen klart. Således også med de karakteristiske træk ved mundtlig kommunikation. De forskelle i forhold til skriftligheden, som fremhæves i citatet fra BH, kan for os at se kun give anledning til afstandtagen, hvis man ser diskussionen som en skyttegravskrig. Man kan opsummere dem under tre modsætningspar: 1) stram emneorganisering over for springende forløb præget af gentagelser og indskud 2) et mere, hhv. mindre rigidt forhold til grammatik og 3) en mere, hhv. mindre eksplicit referencepraksis (hvor den fælles talesituation kompenserer for ubestemthed i kodningen). Enhver, der har det mindste kendskab til mundtlig kommunikation, ved, at dette er både korrekt og banalt. Men da det nu er mistænkeliggjort, lad os så ulejlige os med at nævne et par støttepunkter.

Først et citat fra Jennifer Coates, der sammenligner to samtaler hentet fra et indsamlet empirisk materiale, til illustration af spørgsmålet om mere eller mindre stram emnebehandling:

Til sammenligning med 'tabu og begravelses'-emnet, som er et meget kohærent eksempel, da samtaleemnet, som Meg introducerer i sin anekdote i indledningen, konstant opretholdes som samtalens fokus, så er emnet 'sygdom' langt mindre kohærent, idet hvert enkelt diskussionspunkt er orienteret specifikt til den foregående historie eller historier. Der er ingen generel diskussionsdel, som omhandler alt det, som er gået forud. Denne slags emneudvikling svarer nok mere eller mindre til, hvad Helen mente, da hun sagde, at kvinders snak „vandrer hid og did“ („goes all over the place“). Et emne som 'sygdom' fastlægges, men snak, som opstår omkring dette emne, vandrer omkring på uplanlagt vis og slutter i dette tilfælde ikke, fordi vennerne er nået til nogen filosofisk konklusion om sygdom, men fordi de har sagt, hvad de vil sige om emnet, og så går videre til et nyt (Coates 1996:74; vores oversættelse¹)

Samtalen om emnet sygdom „vandrer omkring på uplanlagt vis“ - og de færreste vil være i tvivl om, at dette ikke ville være lige så uproblematisk i en skriftlig fremstilling, som det er i en mundtlig samtale. At sam-tale betyder netop, at det mundtlige sprog produceres on-line i samarbejde mellem de talende, og at dette giver mulighed for, at emnerne ikke fastlægges stramt i forvejen, men kan vandre i forhold til det dynamiske forløb, som bygges op mellem samtalepartnerne, efterhånden som samtalen skrider frem.

Om det mere eller mindre rigide forhold til grammatik kan vi henvise til diskussionen om, hvorvidt det mundtlige sprog skal forstås som havende en helt anden grammatik end skriftsproget, jf. Leech (2000). Leech argumenterer, efter vores opfattelse overbevisende, for at dette vil være en overdrivelse - ganske vist er talesproget, som også hævdet af Brazil (1995), langt mindre præget af den hierarkiske logik, der præger skriftsproget, men hierarkiske sammenhænge findes trods alt. En forståelse af mundtlighedens særlige grammatiske kendetegn kan derfor bedst opnås ved, at man tager udgangspunkt i den samme grammatik og viser på hvilken måde, den udnyttes forskelligt. Som et eksempel på forskellen kan nævnes, at sætningsperioder (*sentences*), altså den enhed, som er fundamental i skriftsproget ved at stå mellem to punktummer, spiller en langt mindre rolle i talesprog, mens enkeltsætninger (*clauses*) er centrale som analyseenheder også i talesproget (Leech 2000: 54).

Med hensyn til referencepraksis kan det ukontroversielle i BHs fremstilling illustreres som følger. Først et sted, hvor Leech citerer Brazil, en af talesprogets våbendragere:

Indeterminacy, although pervasive to human language, is tolerable because both speaker and hearer can rely on apprehension of communicative need (Leech 2000:53, citat fra Brazil 1995)

Dernæst kan såvel mundtligt sprogs forhold til grammatisk struktur som dens forhold til sprogligt præcis reference belyses af nogle opgørelser over, hvad der hyppigt forekommer i talesprog. Begge de sidste punkter afspejler sig i resultater fra de meget store korpusundersøgelser, der er blevet gennemført i de senere år. Leech (2000:60) anfører bl.a. følgende træk som havende langt højere frekvens i mundtlig samtale end i skriftlige registre, på grund af mundtlighedens typiske kendetegn:

- 1 Frequent on account of: taking place in a shared context: personal pronouns, substitute forms (e.g. one, do, it), situational ellipsis; grammatical isolates (or inserts) such as Yes, okay; non-clausal material such as about two ticks, ya. Alright.
- 2 Frequent on account of: avoidance of elaboration or specification of meaning: simple noun phrases (without modifiers); elliptical genitives; hedges or imprecision adverbials.

Begge punkter illustrerer, hvordan det komplekse grammatiske hierarki spiller en ringere rolle i mundtligt end i skriftligt sprog, og hvordan man i talesproget undgår en sproglig præcision, der er unødigt i forhold til den konkrete situation.

Når JW prøver at dæmonisere disse relativt ukontroversielle påstande for til slut at erstatte dem med sin egen parvise modstilling af skrift og tale, sinker han efter vores opfattelse den proces, han prøver at fremme. Vi anerkender, at JWs opstilling har mere med, og at den i højere grad er orienteret mod at profilere bestemte typer af samtalemekanismer og selve den igangværende samtaleproces, som bygges op i samarbejde mellem de talende. Derfor fremhæver han betydningen af at arbejde med en meget nøjagtig og procesbaseret transskriptionsmetode, som minutiøst kan opfange og beskrive særtræk ved det talte sprog, som f.eks. koordinationen af ytringer mellem de talende, pauser, hastighed i talestrømmen, intonation, udtale af lydsegmenter, brug af reparation osv. Det kan heller ikke udelukkes, at der ved en fortsat diskussion kunne dukke nogle reelle uenigheder op, og derfor er sagen værd at forfølge. I sin artikel fremhæver JW, at talesproget i modsætning til skriftsproget er synkront, idet de samtalende deler tid og rum og derved kan overvære selve produktionen af tale og gestus. Derfor bygges samtalen løbende op med hensyntagen til, hvad der umiddelbart går forud. Med andre ord, de talende indretter sig i samtaleprocessen konstant i forhold til hinanden og til selve forløbet i processen, og dette stiller „et helt andet pres på talesprogets systematik og regelbundethed end det er tilfældet for skriftsproget“. Disse aspekter er ikke uddybet i nær samme grad i BHs (kortere og bredere) fremstilling, der dog slår fast at:

dialogen udvikles løbende i samspillet mellem de talende, idet den interpersonelle funktion, dvs. hensynet til samtalepartnerens indbyrdes forhold og meninger, spiller en stor rolle. (1999:10)

den mundtlige interaktion er langt mere dynamisk eftersom planlægning og produktion skal foregå stort set samtidigt. Sprogbrugeren har en lang række sproglige midler, bl.a. intonationen, som ikke findes i skriftsproget. Ændringer i styrkeforholdet mellem de talende efterhånden som samtalen skrider frem, introduktion af bestemte emner eller et stemningsskift i samtalen kan betyde, at udtryksformen løbende må reguleres og afstemmes. (1999:10)

Man kunne derfor vælge at læse JWs fremstilling sådan, at han mener, det er principielt forkert overhovedet at anlægge en 'produkt'-synsvinkel på talesprog, da det udelukkende giver mening at analysere og beskrive den ud fra en 'proces'-synsvinkel, hvor disse forhold kommer tydeligt frem. Jennifer Coates har i så fald gjort sig skyld i den samme fejl som BH ved at anskue samtalen om sygdom i citatet ovenfor under ét som

både produkt og proces, i stedet for udelukkende at interessere sig for on-line, processuelle sammenhænge.

Et synspunkt, hvor mundtlig kommunikation udelukkende ansues fra en processuel betragtning, mener vi ville være både teoretisk og praktisk begrænset. Teoretisk fordi det ville betyde, at der slet ingen produkt-bevidsthed var hos deltagerne i mundtlig kommunikation. Også praktisk set og pædagogisk ville det være uhensigtsmæssigt. Det kan f.eks. være en god pædagogisk strategi at modvirke tendenser til et stift og unaturligt skriftsprog ved at opfordre elever til at lytte efter talesproget og bruge det som inspiration - men hvis det ikke skal give problemer, må man samtidig gøre opmærksom på, at ikke alle træk ved talesproget med held lader sig overføre til skriftsproget og omvendt. Men dette kræver netop en sammenstilling af det skriftlige og mundtlige **produkt**. For læreren er det vigtigt, at denne udvikler en klar bevidsthed om **forskelle på produktplanet** mellem skrift og tale, uden at der dermed er tale om en normativ beskrivelse, hvor skriftsproget fremstilles som bedre og mere systematisk end talesproget. Dette er netop hele ærindet med BHs artikel og med hendes opfordring til, at der arbejdes med forskellige opgaveformer, der optræner eleverne i at mestre de kognitivt og sprogligt meget krævende aspekter ved talesproget. Vi er enige med JW i, at en beskrivelse af selve den synkron on-line process, som kendetegner talesproget, er en vigtig og nødvendig forudsætning for, at talesproget kan forstås i sin egen ret og **ikke** opfattes som et dårligere sprogligt produkt end skriftsproget. Her er resultaterne fra konversationsanalysens minutiøse beskrivelser af samtalestrukturen og de mekanismer, de talende har til deres rådighed, et nødvendigt forskningsmæssigt og pædagogisk redskab til at afdække den interne systematik og logik i det talte sprog.

Af de anførte grunde mener vi imidlertid, det vil være en dårlig ide at kriminalisere sammenligninger på **produktplanet** af den slags, som BH og de citerede forskere anstiller. Det kan man ærgre sig over, hvis man mener, det automatisk stiller talesproget i et dårligt lys. Men vi kan ikke med vores bedste vilje se, hvorfor det skulle være tilfældet. Som Arndt (2003:168) siger, er en autentisk samtale „sjældent så klar og velordnet som en skuespil-dialog. Men struktureret, det er den“ - og begge dele skal pointeres.

Læsningen af JWs fremstilling vil derfor efter vores opfattelse betyde, at det vil tage længere tid, end det behøver, før talesprogets særlige kendetegn får den anerkendelse, han med rette fordrer på dets vegne. Hvis man læser begge fremstillinger, skal man kæmpe sig igennem den forvirring, der ikke kan undgå at opstå, hvis man skal tage afstand fra BHs pointer for at få lov til at være med på JWs vogn. Målet må være, at man **samtidig** kan fastholde, at mundtlig samtale ikke har den form for orden, der kendetegner skriftsproget, og derfor ikke skal måles med dets alen - og at mundtlighed har sin egen logik. Før begge dele er opnået, kan mundtligheden ikke komme til sin ret.

Noter

1 Passagen lyder i originalen: "By comparison with the 'taboo and funerals' topic, which is a very coherent example, as the subject raised by Meg in her opening anecdote is maintained as the locus of attention throughout, the topic 'Illness' is less coherent: while all the sections of the topic are about the same subject, each discussion section is oriented specifically to the preceding story or stories. There is no general discussion section which deals with everything that has gone before. This kind of topic development may be more what Helen meant when she said that women's talk 'goes all over the place'. A topic such as 'Illness' is established, but talk arising from that topic wanders around in a serendipitous way and ends, in this case, not because the friends have come to any philosophical conclusions about illness, but because they've said what they want to say on the topic and move on to another."

Litteratur

Arndt, Hans: Sproget. Hverdagens mirakel. Århus; Århus Universitetsforlag, 2003.

Jennifer Coates: Women talk. Oxford; Blackwell, 1996.

Brazil, David: A Grammar of Speech. Oxford; Oxford University Press, 1995.

Henriksen, Birgit: Mundtlighed. i: Sprogforum 1999, nr. 14, s. 8-15.

Leech, Geoffrey N.: Same grammar or different grammar? Contrasting approaches to the grammar of spoken English discourse. i: Sarangi & Coulthard (eds.), s. 48-65.

Sarangi, Srikant & Malcolm Coulthard (eds.): Discourse and Social Life. Harlow; Pearson Education, 2000.

Wagner, Johannes: Talesprogsdata i sprogundervisningen. i: Asmuss, Birte og J. Steensig (red.): Samtalen på arbejde - konversationsanalyse og kompetenceudvikling. Frederiksberg; Forlaget Samfundslitteratur, 2003, s. 31-52.